

REFUGI ANTI AERI

1936/39
GUERRA CIVIL

Mucc
Refugi
Antiaeri

CARACTERÍSTIQUES

ENTRADA LLIURE

DURACIÓ ⌚ 45 MIN

AFORAMENT MÀXIM 60 PERSONES

70 ESCALES (INSTAL·LACIÓ SUBTERRÀNIA)

AUDIOVISUAL 7' / VAL / ES / EN

VISITA AMB AUDIOGUIA 🎧 VAL / ES / EN

El sistema Wi-Fi del recinte permet la visita amb el suport d'una audioguia que les persones visitants podran escoltar en el seu telèfon sense necessitat de descarregar-la. Instruccions:

1. Activeu la connexió Wi-Fi del vostre telèfon.
2. Seleccioneu la xarxa: Audioguia Refugi.
3. Entreu en el vostre navegador d'internet (Safari, Chrome...) i escriviu: wifimuseum.com

CONDICIONS D'ACCESSIBILITAT

A causa de la longitud de l'escala (70 escalons), l'accés a l'interior del refugi suposa un esforç **no recomanable** per a persones amb problemes cardíacs significatius, al·lèrgies, problemes respiratoris, mobilitat reduïda o molèsties en peus, cames i malucs.

Tampoc és recomanable l'accés a persones amb claustrofòbia.

A l'interior del refugi hi ha diferents trams d'escaleres que disposen de passamans.

La temperatura a l'interior és de 20-21 °C i la humitat és molt elevada.

EN CAS D'EMERGÈNCIA

1. Manteniu la calma.
2. Seguiu les indicacions de l'ordenança.

HORARI

De dimarts a dissabte | de 16:00 a 19:00 h

Diumenges i festius | de 10:00 a 14:00 h

Dilluns | tancat

El Refugi romandrà tancat | 1 i 6 de gener | 6 i 25 de desembre

El Refugi no és visitable els dies de pluges fortes

PLAÇA TETUAN
12001 Castelló de la Plana

www.mucc.es/refugi

REFUGI ANTI AERI

Us donem la benvinguda al Refugi antiaeri de la plaça Tetuan (Fermín Galán 1937-1938).

En aquesta visita coneixerem la història d'aquest lloc, per què es va construir i com era la vida al seu interior. A més, podrem llegir el testimoni de diverses persones com a mostra dels records de molts dels habitants de la ciutat.

Els refugis antiaeris van ser construïts durant la Guerra Civil (1936-1939) per a protegir la població dels atacs aeris indiscriminats que va patir Castelló.

El refugi de la plaça Tetuan, testimoni de la nostra història, ha sigut recuperat per a mostrar la crueltat de les guerres i les seues conseqüències, amb l'objectiu de donar a conèixer la història de la ciutat i contribuir a la consolidació de la cultura de la pau.

LA GUERRA CIVIL

A CASTELLÓ

| 1.0 |

Viatgem al segle passat, concretament a la Guerra Civil de 1936. Aquest conflicte va començar amb la insurrecció militar del 18 de juliol d'eixe any. Va ser un episodi transcendent i de gran impacte per a Espanya i Europa. El colp d'estat contra el govern de la República va tindre el suport d'una important part de l'Exèrcit, d'un ampli sector dels conservadors i de l'Església catòlica. El fracàs del colp militar va desencadenar una guerra civil que duraria quasi tres anys. Castelló es va trobar des de l'inici del conflicte a la rereguarda, lleial al govern de la República; i encara que es trobava distanciada dels fronts principals de combat, la població no va deixar de patir la guerra en la seua vida quotidiana.

La Guerra Civil va suposar la posada en pràctica de tota una nova tàctica militar: el bombardeig massiu de població civil, utilitzat com a arma psicològica per a trencar la voluntat de l'enemic. La ciutat de Castelló va ser atacada durant els anys 1937 i 1938 de forma indiscriminada, tant des de l'aire com des del mar, en un total de 44 ocasions, la qual cosa va causar més de 160 víctimes mortals, nombrosos ferits i la destrucció de nombroses vivendes.

La guerra va arribar a tota la ciutat amb aquests bombardejos i la població va haver d'adaptar les seues vides a aquest fet ràpidament. Amb els fronts de guerra cada vegada més prop, l'abastiment de la ciutadania es tornava cada vegada més difícil, per la qual cosa la producció agrària local es va orientar a cobrir les necessitats mínimes. Finalment, el 14 de juny de 1938, les tropes franquistes van prendre la ciutat de Castelló, però la guerra no acabaria fins al 1939.

"Quan va començar la guerra, els avions no paraven de bombardejar. Durant els bombardejos l'alarma no parava de sonar, de vegades no se sabia si era alarma o desalarma, perquè tocaven molt ràpid, i les persones anaven corrents, desorientades. A més, quan començava a sonar l'alarma, els avions ja estaven bombardejant."

05/1938

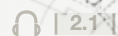
ENDERROCS DE LA CONSTRUCCIÓ DE REFUGIS
ALS EDIFICIS DE LA PLAÇA DE LA PAU

REFUGIS

LA DÉFENSE PASSIVA DE LA POBLACIÓ CIVIL

Davant de la imminència dels bombardejos i la necessitat de protegir la població, a instàncies del Govern central, es va constituir la Junta de Defensa Passiva, un organisme públic compost per autoritats civils i militars que van acordar la construcció de refugis com a principal mesura de protecció per a la població. En total es van arribar a construir 43 refugis públics i uns 237 de privats. Aquests últims eren excavats pels mateixos veïns davall de les seues cases, tenien capacitat per a acollir entre 20 i 150 persones i podien disposar de connexions amb els refugis públics. Dones, xiquets i xiquetes col·laboraven en la construcció d'aquests refugis realitzant cadenes humanes. D'aquesta manera excavaven la terra i la pujaven a la superfície en cabassos que buidaven al carrer. Açò generava grans monticles de terra que, units a les runes, dificultaven la circulació per les vies públiques.

Per a ser eficaços, els refugis públics havien de construir-se en terrenys compactes i resistents, sense perill de filtracions, i havien de disposar de sistemes de ventilació i de generadors per a la defensa antigàs. També havien d'estar situats en places o carrers amplis, com és el cas d'aquest refugi.

Entre els refugis públics destaquen els de la plaça Santa Clara (número 43 en el plànol), plaça Clavé (número 7), carrer Sant Roc (número 8), avinguda del Rei en Jaume (número 1), plaça de la Independència (número 16) i el de la plaça Tetuan, en el qual ens trobem (llavors anomenada Fermín Galán i amb el número 15 en el plànol).

Per a la construcció d'aquests refugis, l'Ajuntament va haver de recórrer a la recaptació de fons econòmics sol·licitant ajuda al Govern civil i a la Cambra de la Propietat Urbana.

*"Tocava la sirena del Fadri;
si tocava una vegada era d'avió i,
si ho feia cinc, de vaixell."*

Va ser necessària la col·laboració econòmica, que es va obtenir des dels partits polítics i sindicats, d'iniciatives ciutadanes i de l'organització de representacions teatrals o sessions cinematogràfiques amb fins recaptatoris. A més, es van constituir brigades de voluntaris, el treball dels quals es repartia entre els dissabtes de vesprada i els diumenges i que es denominava comunament "jornal de vila", és a dir, jornal municipal o peonada municipal per a dur a terme la construcció dels refugis esmentats.

A la torre campanar del centre de la ciutat, coneguda popularment com el Fadri, es van instal·lar unes dependències permanents de carabiners per a la vigilància aèria, i el seu treball consistia a fer sonar la sirena per a avisar la població davant de la proximitat d'un bombardeig. De vegades la sirena del Fadri sonava de nit i llavors la gent s'afanyava a vestir-se amb la primera cosa que trobava. El temps corria en contra seua i havien de desplaçar-se als refugis per a posar-se a recer al més prompte possible.

REFUGIS

TIPUS DE REFUGIS CONSTRUITS

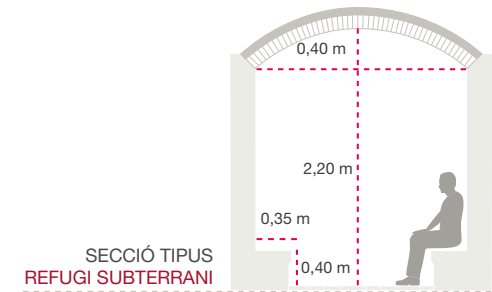
A la ciutat es van construir tres tipus de refugis:

El primer d'aquests fou el **refugi subterrani excavat**. Va ser el model més generalitzat, amb uns tretze metres de profunditat i accés en ziga-zaga per a evitar la transmissió de l'ona expansiva de les bombes. En quasi tots els refugis hi havia seients correguts de terra als laterals, i a més disposaven de dos accessos o eixides i, de vegades, d'una latrina. Alguns inclús tenien estants de paret excavats directament als túnels, que s'utilitzaven per a col·locar utensilis domèstics, com ara botelles, plats, gots, etc.

Els ciutadans, per la seua banda, van construir refugis privats per a diverses famílies. La construcció era dirigida per aquelles persones que tenien coneixements suficients per a dissenyar els plànols. Eren túnels excavats al subsòl, amb bancs correguts als laterals. Podien tindre zones corbes i unes quantes boques d'entrada i eixida. Es feien dins de les mateixes cases i habitualment es comunicaven amb altres cases veïnes o fins i tot amb altres refugis públics.

El segon tipus fou el **refugi subterrani de formigó armat**, del qual se'n van arribar a construir un total de set. Podien ser de dos modalitats. La primera podia albergar fins a 100 persones i estava formada per un corredor i bancs correguts laterals, amb dos latrines, sala de generadors i filtre d'aire. La segona modalitat era per a 200 persones, estava formada per dos corredors i disposava dels mateixos serveis que l'anterior. Aquests refugis tenien dos entrades o eixides per a assegurar l'evacuació de totes les persones que estiguessen allí. Tots van ser destruïts amb motiu de les obres d'aparcaments subterranis a les diferents places a partir dels anys huitanta del segle passat.

El refugi de la plaça Santa Clara (número 43 en el plànol), actualment desaparegut, era el més gran de tots i disposava inclús d'una infermeria hospital. Trobem també dos refugis d'aquest tipus a l'actual plaça del Rei en Jaume.

L'últim model era el **refugi de construcció superficial**. Es va dur a terme al Grau de Castelló, que és la zona de la ciutat més pròxima al mar i que està separada per uns quilòmetres del nucli principal. El seu terreny tenia unes característiques especials, ja que el subsòl estava compost per arena, i el nivell freàtic, el nivell en què comença a aparèixer l'aigua del mar, era molt superficial. Per tot això els refugis projectats es trobaven a la superfície i es tancaven i cobrien amb formigó armat i unes quantes capes d'arena, pedra i formigó per a minimitzar l'impacte de les bombes. Disposaven d'unes quantes entrades i eixides.

D'aquest tipus va haver-n'hi un al port de Castelló, el refugi del Moll de Llevant, que en el plànol està marcat amb el número 44. En aquesta zona es van projectar dos refugis més, però segons la documentació de l'Arxiu de l'Autoritat Portuària de Castelló només es va construir el refugi esmentat.

LA VIDA AL REFUGI

LA VIDA SUB-TERRÀNIA

0 | 3.1 |

Les primeres mesures de les autoritats civils davant dels bombardejos van ser assessorar la població per mitjà d'instruccions i recomanacions necessàries per al bon ús dels refugis. Aquestes instruccions eren difoses per ràdio i per mitjà d'escrits que es repartien pels carrers, comerços, fàbriques, bars i llocs d'espectacles. A més, el governador i la Junta de Defensa Passiva van dictar bans i edictes sobre les normes, entre les quals destacava la prohibició expressa de pernoctar als refugis, una regla que, cap al final de la guerra i davant de la continuïtat dels bombardejos, moltes persones van trencar quedant-se a dormir en aquests llocs considerats com a més segurs. Els comitès de veïns col·laboraven en totes aquestes tasques.

El so de les sirenes del Fadri era el senyal d'alarma davant de la proximitat d'un bombardeig perquè la població es desplaçara ràpidament al refugi més pròxim, encara que moltes vegades esperaven fins a escoltar el soroll dels avions per a assegurar-se que no es tractava d'una falsa alarma. És per això que de vegades es produïen aglomeracions a les boques dels refugis, ja que la gent anava de pressa, i la por i la precipitació provocaven caigudes. Per a poder regular aquestes situacions, es va crear una guàrdia de vigilància.

En aquests refugis que eren com cases grans, les persones estaven més segures, però havien de lluitar contra el fred, la humitat i la foscor. Ben sovint arribaven amb mantes bé per a assentar-se sobre aquestes o bé per a tapar-se del fred de l'interior. Solien portar creïlles, boles de cotó amb oli o ciris per a poder veure dins dels refugis. Hi havia qui duia matalafs i hamaques, i fins i tot animals. També acudien a aquests refugis persones malaltes que eren transportades en matalafs, llits o cadires de rodes.

Alguns xiquets i xiquetes jugaven a pesar de la por, de vegades inclús amb el mateix fang del refugi fent boletes. Era habitual que els xiquets portaren penjant del coll un palet de fusta que, segons contaven, mossegaven durant els bombardejos per a així evitar quedar-se sords a causa de les fortes explosions.

"L'abraçada que em va fer el meu iaio en trobar-nos em va llevar la meitat de la por que portava, l'altra meitat l'he arrossegada més de seixanta anys. Al llarg de la meua vida mai he pogut sentir una sirena d'una fàbrica, una ambulància o un cotxe de policia sense que se m'haja posa la pell de gallina."

Al refugi la gent romania asseguda als bancs laterals fins a escoltar novament la sirena que avisava de la fi del bombardeig. De vegades, quan els artefactes queien a una distància molt pròxima, s'escoltava a algú cridar: "¡Cuerpo a tierra!", mentre el pànic s'apoderava de tothom. Els moments d'espera estaven plens de silencis compartits, de por i, sovint, de solidaritat. Els bombardejos van produir entre la població civil terror, inseguretat, desànim, fam i cansament, així com indignació i valentia.

/1938 HABITANTS DE LA CIUTAT IXEN D'UN REFUGI DESPRÉS D'UN BOMBARDEIG

CASTELLÓ,
CAMP DE
PROVES

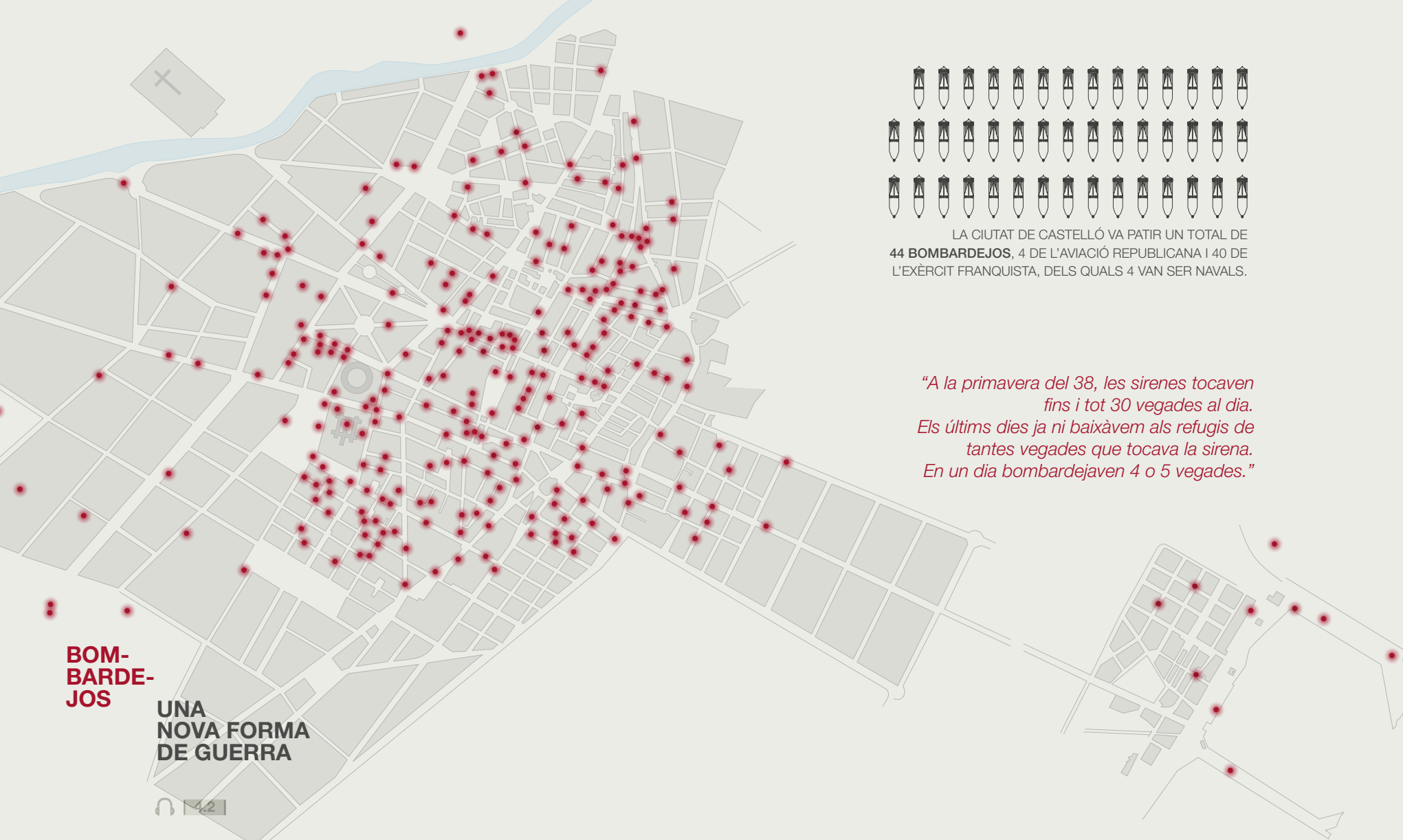
🎧 | 4.1 |

Castelló, com moltes altres ciutats de la costa mediterrània i del nord d'Espanya, va ser escenari de la posada en pràctica, per part de l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista, inspiradores i aliades del règim franquista, de les noves possibilitats destructives dels seus últims avanços aeronàutics i tàctiques militars, que poc de temps després utilitzarien en la Segona Guerra Mundial. Aquests van ser assajats ací.

"Espanya em va brindar una oportunitat per a posar a prova la meua jove força aèria... i també perquè els meus homes adquiriren experiència."

Paraules de Hermann Goering, dirigent de l'Alemanya nazi, davant del Tribunal de crims de guerra de Nuremberg, al març de 1946.

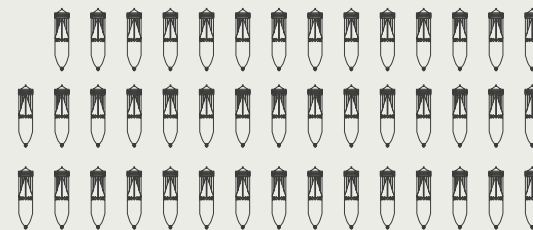
16/03/1938BOMBARDEIG AERI.
VÍCTIMS MORTALS

**BOM-
BARDE-
JOS**

**UNA
NOVA FORMA
DE GUERRA**

Els exèrcits, en aquesta nova forma de guerra, pretenien sembrar el terror a la rereguarda de l'enemic atacant la població civil. Des del primer i tràgic bombardeig del creuer *Baleares* de març de 1937, en què van perdre la vida 19 persones, entre elles dones i xiquets, fins a la presa de la ciutat per les tropes franquistes quasi 16 mesos després, van ser incessants els bombardejos que va patir Castelló per part de l'aviació italiana establida a la base de Mallorca i, posteriorment, a càrrec de l'alemanya Legió Còndor.

LA CIUTAT DE CASTELLÓ VA PATIR UN TOTAL DE
44 BOMBARDEJOS, 4 DE L'AVIACIÓ REPUBLICANA I 40 DE
L'EXÈRCIT FRANQUISTA, DELS QUALS 4 VAN SER NAVALS.

*"A la primavera del 38, les sirenes tocaven
fins i tot 30 vegades al dia.
Els últims dies ja ni baixàvem als refugis de
tantes vegades que tocava la sirena.
En un dia bombardejaven 4 o 5 vegades."*

Aquests últims bombardejos van ser els més devastadors, ja que van afectar pràcticament tota la ciutat durant els mesos d'abril i maig de 1938 i van provocar un gran nombre de víctimes mortals.

En el plànol apareixen representats els 44 bombardejos que va patir la ciutat, 40 per part de l'exèrcit franquista, dels quals quatre van ser navals, i quatre de l'aviació republicana.

CRONOLOGIA

4.3 |

En aquesta línia del temps veiem representats els 44 bombardejos de la ciutat, des del començament de la Guerra Civil en 1936 fins a la seua finalització tres anys més tard.

El primer va succeir des del mar en 1937. Des del creuer *Baleares* es va obrir foc durant aproximadament quatre hores. Ha passat a la història de la ciutat com "el bombardeig del barco". Davant d'açò Castelló reaccionà començant la construcció dels refugis. El saldo de víctimes va ascendir a mig centenar de persones entre ferits i difunts.

Aquest barco va continuar els bombardejos setmanes més tard. També eixe mateix any el creuer *Canarias* va participar en l'assetjament a la ciutat des del mar.

1936

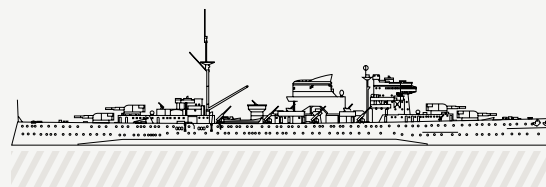
El bombardeig següent es va dur a terme pels nazis tan sols tres dies després. Recordem que el bàndol nacional rebia el suport d'Alemanya i que el seu líder, Hitler, va constituir per a la seua participació en aquesta guerra l'anomenada Legió Còndor, principalment formada per forces aèries. El seu primer objectiu a Castelló va ser la zona del port, però prompte bombardejarien altres zones.

Sens dubte, el bombardeig més destructiu va ser en 1938. El 4 de maig, al migdia, 20 avions van atacar la ciutat amb 120 bombes de 250 quilos. Però faltava la pitjor part: a la vesprada 40 avions van llançar sobre Castelló 300 bombes. Centenars d'edificis van desaparèixer. Els treballs de desenrunament van durar 14 dies.

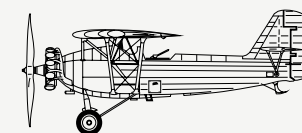
També Itàlia va participar en la guerra i els avions italians van ser protagonistes en els bombardejos de la ciutat com veiem en la cronologia.

Dia rere dia distintes zones de la ciutat van quedar destruïdes. Castelló va caure definitivament el 14 de juny de 1938 amb l'entrada de l'exèrcit franquista.

El bàndol republicà va voler recuperar la ciutat i a partir d'eixa data van començar els bombardejos de l'aviació republicana centrats sobretot a la zona del Grau.

"El bombardeig del barco"
Duració de 20 a 24 h /
19 Víctimes mortals / x x
34 Ferits / x x
16 Edificis civils danyats / ● ●
Comença la construcció de refugis antiaeris /
Bombardeig naval creuer *Baleares*

HEINKEL HE-46 PAVA

Reconeixement tàctic i observació en la Legió Còndor. Equipat amb una càmera fotogràfica Zeiss, feia fotografies durant els bombardejos.

Bombardeig aeri
Legió Còndor de procedència alemanya /
3 avions He-59 de matí / 6 avions He-59 de vesprada /
Víctimes mortals / x

1937

23/03

13/04

25/05

02/07

14/11

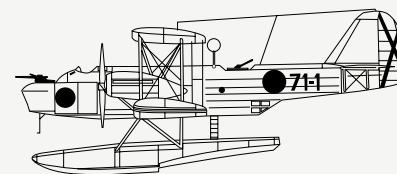
22/11

22/12

26/03

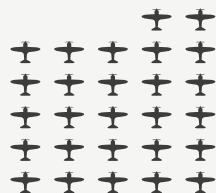
Bombardeig aeri
Legió Còndor de procedència alemanya /
3 avions Heinkel He-59 Zapatonos /
Zona port /

HEINKEL HE-59 ZAPATONES | HIDROAVIÓ

* Dels 44 bombardejos, es destaquen només aquells més significatius.

x Víctimes mortals
x Ferits
● Danys materials

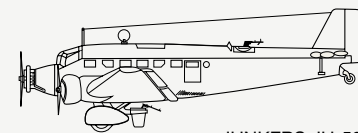
Bombardeig aeri
 Aviació Legionària de
 procedència italiana /
 Esquadra núm. 8
 "Bombardeo Veloz" /
 27 avions Savoia SM-79 /

Bombardeig aeri
 Zona centre de Castelló /
 • Incendi de dipòsit CAMPSA /
 × Victimes mortals /

100
BOMBES

Bombardeig aeri
 Destruïts: 3 magatzems, 61 cases,
 una fàbrica de taulells i l'Institut
 d'Higiene / ••
 Afectats: l'Hospital Provincial i 22
 cases /
 Víctimes mortals / ××

JUNKERS JU-52

HEINKEL HE-111 PEDRO

Bombardeig aeri
 Legió Còndor de procedència alemanya /
 ×× Nombroses víctimes mortals /
 •• 92 edificis destruïts i edificis afectats /

1938

10/01

16/01

21/01

16/03

29/03

01/04

03/04

25/04

11/01

18/01

15/03

28/03

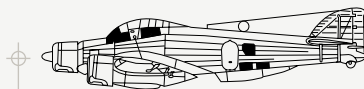
30/03

02/04

19/04

04/05

Bombardeig aeri
 Aviació Legionària de procedència
 italiana / 5 avions Savoia SM-79 /
 • Destrucció de masets a les partides
 Estepar i Marrada /

Bombardeig aeri
 Estació del Nord /
 Incendi de 3 trens /

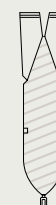
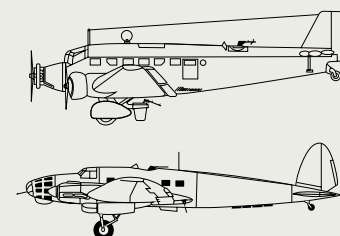

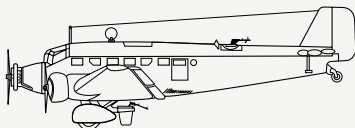
Bombardeig aeri
 Legió Còndor de procedència alemanya
 Migdia / 20 avions Ju-52 i He-111: 120 bombes de 250 kg
 18:40 h / 40 avions Ju-52 i He-111: 300 bombes

•••• Afectats 64 carrers i 139 edificis /
 151 edificis i el Palau de la Diputació destruïts /
 ×××× Víctimes mortals i ferits /
 Els treballs de desenrunament
 duraren 14 dies /

60 AVIONS

420 BOMBES
 250 kg

JUNKERS JU-52

Era una aeronau lenta i açò la convertia en presa fàcil.
A pesar d'això aguantava bé el foc enemic per la seua sòlida estructura amb revestiment metàl·lic i, com que comptava amb tres motors, podia tornar a la destinació amb un d'aquests avariats i parats.

HEINKEL HE-111
PEDRO

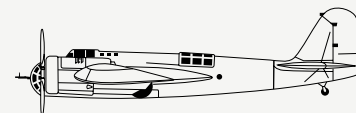
Va ser dissenyat inicialment com un avió de passatgers, però es va adaptar atés el seu potencial militar.

Bombardeig aeri

Legió Còndor de procedència alemanya /
Zona centre de Castelló /

Bombardeig aeri
Legió Còndor de procedència alemanya /
Zona port /
Incendi del vaixell anglès *Isadora Belasi* /

Bombardeig aeri
Zona centre de Castelló

TUPOLEV SB-2 KATIUSKA
Aviació republicana de procedència russa

Bombardeig aeri
Aviació republicana /

Bombardeig aeri
Aviació republicana /
Zona Grau /
Duració: de 22:00 a 3:30 h /

1938

1939

18/05

25/05

28/05

09/06

11/06

25/06

05/09

01/01

19/05

26/05

06/06

10/06

14/06/1938

Presa de Castelló per l'exèrcit franquista

31/08

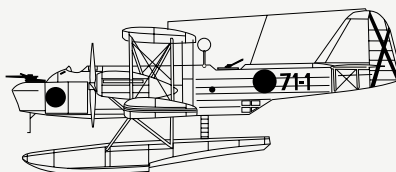
01/04/1939

FINALITZA LA GUERRA CIVIL

Bombardeig aeri
Legió Còndor de procedència alemanya /
Zona: tota la ciutat /
109 cases destruïdes / ...
99 edificis afectats /
Ferits i víctimes mortals / x x

Bombardeig aeri
Legió Còndor de procedència alemanya /
10 bombes de 50 kg / Zona port /
Afonat el motovel·ler *Pascual Flores* /

Bombardeig aeri
Aviació republicana /
Zona Grau /
Victimes mortals / x
Afectades cases del passeig Bonavista / •

HEINKEL HE-59
ZAPATONES | HIDROAVIÓ

Va ser anomenat així per la semblança dels seus dos grans flotadors de fusta amb revestiment d'alumini, que servien de dipòsits de combustible, amb unes sabates grans.

DANYS

MATERIALS

🔊 | 4.4 |

Pocs barris de la ciutat es van salvar dels bombardejos. Junt amb objectius militars o estratègics com la línia ferroviària, instal·lacions militars, fàbriques o depòsits de combustible, també van ser objectius i víctimes la població civil i centenars de vivendes en diferents zones del centre de la ciutat. Els danys materials van ser nombrosos: 629 cases en ruïnes i 605 cases afectades, 2 fàbriques i 6 magatzems destruïts, i 4 fàbriques i 4 magatzems afectats. Van resultar danyats també edificis públics com l'Hospital Provincial, l'Institut d'Ensenyança Mitjana, l'estació del Nord i la Diputació.

Enmig del desastre va estar actuant la Companyia de Bombers. Se sap que les sirenes del Fadri van sonar un total de 354 vegades en senyal d'alarma per la presència d'avions enemics, i tantes vegades com aquestes van sonar, els bombers es van concentrar al parc de bombers. A aquestes crides d'alarma cal afegir les 39 ocasions en què els bombers van haver d'actuar quan els barcos i avions soltaven les seues mortíferes càrregues.

La Companyia de Bombers va exercir una gran labor durant aquests anys. Després dels bombardejos, la missió dels bombers consistia a traure de les runes les persones que quedaven atrapades, tot sent les ferides les de major preferència. A més, també s'encarregaven d'apuntalar les edificacions afectades i acabar de derrocar i desenrutar les cases i edificis que havien quedat en tan mal estat que suposaven un perill per a la població. Finalment, s'extingia el foc provocat per les bombes incendiàries.

*“Quan la guerra i les bombes, ma mare estava tan nerviosa!
Sempre tota vestida i preparada per a fugir com si ja ens
n'anàrem. I és que a última hora ja no sabíem si eren tres,
dos, quatre... els tocs de la sirena.*

A última hora la sirena no parava de tocar.”

VÍCTIMES CIVILS

DELS BOMBARDEJOS DE LA CIUTAT

🎧 | 5.0 |

Els bombardejos durant la Guerra Civil sobre Castelló i el Grau van ocasionar grans danys materials i nombrosos ferits i víctimes mortals, que van provocar en la ciutadania un gran dolor i patiment davant de la pèrdua dels seus éssers estimats.

En 2005 es va elaborar la primera relació de víctimes mortals a causa dels bombardejos a la ciutat de Castelló, on es van documentar un total de 137 víctimes identificades, encara que el nombre de víctimes podia ascendir a 20 o 30 més.

Durant el 2016 es va poder estudiar i analitzar una altra nova font d'informació, gràcies a la qual es va efectuar un nou balanç de víctimes, que es va elevar a 154. A eixa xifra encara caldria afegir entre 20 i 25 possibles víctimes més corresponents a persones soterrades sense identificar, més uns 15 casos que ens ofereixen algun dubte. Amb aquesta xifra ens acostem un poc més a la quantificació total de víctimes mortals que van causar els bombardejos de la Guerra Civil sobre la població de la nostra ciutat, però que no significa el punt final en la recerca, sinó més prompte un punt i seguit.

VÍCTIMES

87 HOMES

34 DONES

24 XIQUETS I JOVES

20/30 NO IDENTIFICADES

1937

23/03/1937

Aparici Vidal, Francisco /44/
Escudero Hernández, Francisco /12/
Escudero Hernández, Jesús /7/
Escudero, Juan /40/
Gavarri, Remedios /10/
Margarít Fábregas, Dolores /40/

24/03/1937

Escudero Hernández, Antonia /60/
Falcó Serra, Teresa /50/
Gavarri, Manuela /47/
Hernández Giménez, Elvira /40/
Jarque Jarque, Jesús /28/
Pascual Museros, Nicolás /60/
Pellicer Sidro, Rosa
Ramos Falcó, Francisca /22/

26/03/1937

Ferrer Alambillaga, Vicente /23/

27/03/1937

Gallén Gallén, José /29/

03/04/1937

Bernat Asensio, Enrique /46/

04/04/1937

Giménez Gabarri, Nieves /2/

05/04/1937

Ventura Barrachina, Miguel /25/

25/05/1937

Martín Ríos, Herminio

12/07/1937

Lerisa Cantavella, Dolores /40/

21/12/1937

Martínez Fabregat, Isabel /31/

22/12/1937

Noda de la Cruz, Félix /23/
Navarro José, Vicente /47/
Ribes Peydro, Daniel /17/

24/12/1937

Toral Miguelez, Darío
Gil Sánchez, Miguel /7/
Miralles, Pedro
Navarro Gil, Enrique /12/
Navarro, Alejo /64/

1938

18/01/1938

Mon Fola, Apolinar /56/
Monferrer Gil, Teresa /56/
Seglar Manrique, José /60/

21/01/1938

Azevedo Ruiz, Antonio /35/
Beltrán Beltrán, Vicente /35/
Cuadrado Hierba, María /69/
Marín, Juan /24/
Torto, María /25/
Solís Rodríguez, Juan Luis /23/

22/01/1938

Llansola Andreu, Vicente /48/
Martínez Martínez, Trinidad /52/

28/01/1938

Giménez Giménez, Elvira /22/

15/03/1938

Molina Merino, Francisco /21/

16/03/1938

Roma Trilles, Ramón
Velasco Santandreu, Miguel
Peña Acevedo, Tiburcio /38/

17/03/1938

Alegre Barber, Ángela /31/
Gea Clemente, Pedro /37/

18/03/1938

Gómez Calleja, Isidro /62/

27/03/1938

Pérez Duersión, Ana /3/

28/03/1938

López Martín, Ángel /68/
Matías /20/
Trocharte Fuentes, Carlos /37/
Oliver Oriola, Bernardo /29/
Marco Fillol, Eduardo /35/
Molés, Primitiva /40/

29/03/1938

Parreño Ortega, José /19/

30/03/1938

Pablo /2/

31/03/1938

Andreu Lliberós, Jaime /71/

01/04/1938

Guerrero Moreno, Salvador /48/

02/04/1938

Nebot Franch, José Vicente /53/
Torres Guinot, Vicente /56/

03/04/1938

Fas Roselló, Tomás

04/04/1938

Lozano Sáez, Tadeo /22/
Parra Sánchez, Ramón

06/04/1938

Fernández Martín, José /28/
Ibáñez Cervera, Emilio /19/
Mena Valls, Juan Ramón /25/

13/04/1938

Castillo Anglés, Manuel /19/

14/04/1938

Arrizo Martínez, Vicente /18/
Boscá Villanueva, Lorenzo /17/
Montoro Navas, Antonio /17/
Villa Campols, Sericio /17/
Martínez Fortanet, Josefa /72/
Verchili Martínez, Francisca /33/
Verchili Martínez, Rosa /27/

15/04/1938

Martínez Pérez, Joaquín /21/
Bosch Gavalda, Eugenio /19/
Fadrique Domínguez, Isidora /53/
Navarro Fadrique, Emiliana /22/
Navarro Fadrique, Isidora /20/

16/04/1938

Milagros
Segarra, Vicente
Vena Esteban, Alfonso /19/
Alegre Navarro, José /14/

16/04/1938

Barberá Valls, Patrocinio /45/
Eschrich Alirach, Francisco
Felip Ivars, Rosa /65/
Llau Sidro, Joaquina
Llorens Sos, María Lidón /13/
Martínez, Josefa /50/
Meliá Cardona, José /58/
Navarro Fadrique, Isidoro /38/
Pachés Torres, Agustín /60/
Pitarch Ten, Rosa /50/

Porcar Montañés, Juan /66/
Segura Cervera, Dolores /24/
Segura Cervera, Rosa /20/
Silvestre Edo, Cristóbal /50/
Sos Mateu, Carmen /22/
Tena Segarra, Rogelio /45/
Valero Furió, Vicente /18/
Verchili Batalla, Vicenta /63/
Verchili, Rosa /66/
Vilar Oms, Domingo /52/
Vilar, Francisco /60/
Bachot, Roger /30/
Domínguez Giménez, Miguel /18/

17/04/1938

Escuder Felip, Francisco /58/
Sánchez Muñoz, Antonio /50/
Segura Armengot, Adrián /59/

19/04/1938

Morales Alba, Rafael /21/

20/04/1938

Moya Lao, Manuel

23/04/1938

Puig Coll, Juan /30/

24/04/1938

Sánchez Gómez, Daniel /30/

25/04/1938

Contreras Martín, Francisco /32/
Cabedo Sapiera, Bienvenida /27/
Cabedo Sapiera, Manuela /32/
Esteve Porcar, Fulgencio /46/
Navarro Pomer, Rosa /42/
Sapiera Guimerá, Manuela /60/
Giménez Hurtado, Manuel /45/

26/04/1938

Gil Tinoco, Juan /46/
Sarabia Tero, Ángela
Peris Diago, Ismael
Mínguez Cotanda, Vicente

27/04/1938

Gutiérrez Vicente, Próspero /26/
Pérez, Joaquín

28/04/1938

Bort Albalat, Victoria /37/

Casanova Ferrando, Eulalia/18/

04/05/1938

Breva Ramos, Tomás /58/
Mateu Ibáñez, Higinio /28/
Pitarch Beltrán, Miguel /58/
Ripollés Agut, Ramón /52/
Sánchez Muñoz, Antonia /30/
Sardía Cañelles, Estanislao

07/05/1938

Felip Calvo, Vicente /50/

19/05/1938

Sánchez Triana, Francisca /10/
Montolio Zorita, Julia /9/
Caballer Pla, Emilio /8/
Caballer Pla, Josefa /5/
Caballer, Emilio /36/

20/05/1938

Rumbado Jacobo, Fco. /22/
Martí Rubira, Amparo /24/
Caballer Pla, Carmen /12/

21/05/1938

Ibáñez Padilla, Alfonso /74/

23/05/1938

Bielsa Alloza, Matías /28/

24/05/1938

Pérez Gallén, Joaquín /46/

25/05/1938

Castell Bausá, Miguel /72/

26/05/1938

Hernández Zabaloyes, Jesús /20/

01/06/1938

Aguilar Valls, Antonio /23/

07/06/1938

Moliner Segarra, Jaime /37/

08/06/1938

Esbrí Marco, Vicente

11/06/1938

Robledo Aparicio, Luis /23/

02/09/1938

Rey Gómez, Pedro

AGRAÏMENTS

Testimonis Arxiu oral. Centre de Documentació del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló

Agraïments especials als testimonis de la Guerra Civil de Castelló, protagonistes d'aquesta història, que van oferir voluntàriament les seues vivències.

Amèlia Sos Navarro	Manola Fernández Suárez
Antonio Gimeno Roca	M ^a Lidón Ramos Falcó
Asunción Bastida Pablo	Maria Saport Agramunt
Carmen Portolés Ramos	Rosa Bausá Torres
Carmen Prades Casimiro	Tomás Forcadell Peris
G. P. P.	

CRÈDITS

Documentació

Andrea Pradas Barreda
Arxiu Històric Municipal de Castelló
Arxiu Històric Provincial. Diputació de Castelló
Centre de Documentació del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló
José Ramón García Portolés
Jordi Ayza Fibla
Luis Miguel Pérez Lobo
María Rubert Adsua

Text Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló

Correcció d'estil José Luis San Blas Sabater i Núria Balaguer Colom

Correcció lingüística Negociat de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Castelló

Imatges

Arxiu del Port de Castelló
Arxiu Històric Municipal de Castelló
Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. Fons Finezas
Centro de Documentación de la Memoria Histórica de Salamanca
Centre de Documentació del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló
Arxiu fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya
Col·lecció de la Guerra Civil Espanyola de la Biblioteca Nacional
Col·lecció de fotografia aèria. Arxiu Històric Provincial. Diputació de Castelló
Col·lecció Sucine
Col·lecció Xavier Campos Vilanova
Col·lecció Luis Miguel Pérez Lobo
Hoopoe
Legado Nicolau

Disseny gràfic Meridiana Estudio

Audioguies AudioViator

Projecte museogràfic Ana Meseguer Branchat

Depòsit legal CS 1090-2018

Edició 2024

NOTA HISTÒRICA SOBRE EL REFUGI DE LA PLAÇA TETUAN

La construcció antiaèria de la plaça Tetuan, a causa d'un enfonsament al juliol de 1951, va ser reparada, reconstruïda i reforçada el 1952, amb materials propis de l'època, amb murs, sostres i paviment de formigó. Aquests treballs de reforç i remodelació van ser duts a terme per un grup de presoners, que possiblement eren polítics, o una brigada de miners asturians.

TOURIST INFO CASTELLÓ

Plaça de l'Herba, s/n
12001 Castelló de la Plana
+34 964 22 98 13 / 964 35 86 89
castellon@touristinfo.net

Horari:

De dilluns a divendres de 10:00 a 18:00 h
(del 3 de juny al 30 de setembre de 10:00 a 19:30 h)
Dissabtes de 10:00 a 14:00 h

MUCC

Visites guiades: info@mucc.es
Tel. 964 73 52 17
De dimarts a dissabte de 10:00 a 13:00 h
www.mucc.es

mucc.castello

mucc_castello

@muccastello

**Ajuntament
de Castelló**

**Mucc
Refugi
Antiaeri**

**GENERALITAT
VALENCIANA**

**TOTS
A UNA
veu**

Conselleria de Justícia,
Administració Pública, Reformes
Democràtiques i Llibertats Públiques